

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/85091,Polski-Bialy-Krzyz.html>

ARTYKUŁ

Polski Biały Krzyż

OKRES HISTORYCZNY

(1922-1939) II Rzeczpospolita

Autor: ALEKSANDRA RYBIŃSKA-BIELECKA 21.07.2021

Polski Biały Krzyż jest stowarzyszeniem zapomnianym. Większość osób zapytanych o organizację społeczną, która w II RP zajmowała się udzielaniem pomocy humanitarnej w czasie klęsk i wojen, wskazuje na Polski Czerwony Krzyż...

A przecież na czele PBK i PCK stała ta sama osoba – Helena Paderewska, zaś Polski Biały Krzyż, powstały w odpowiedzi na wyraźne zapotrzebowanie społeczne, wniósł istotny wkład w szerzenie kultury i oświaty oraz rozbudzanie świadomości narodowej wśród żołnierzy polskich w czasie I wojny światowej, a po jej zakończeniu – w odrodzonym Wojsku Polskim.

***

„Oto podstawa naszej dumy, gdyż zadaniem Polskiego Białego Krzyża jest praca nad podniesieniem kultury w najdroższej dla narodu instytucji, wśród najukochańszych jego synów, w szeregach armii ojczyzny”¹.

Początki

Pierwszą organizacją humanitarną o zasięgu światowym był Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, powołany w 1863 r. Długo nie wyrażał on zgody na utworzenie Polskiego Czerwonego Krzyża, utrzymując, że narodowe komitety mogą powstawać tylko w państwach niepodległych. Helena Paderewska – wspierana przez Polonię amerykańską – postanowiła zatem utworzyć stowarzyszenie przypominające Czerwony Krzyż, ale od niego niezależne.

W ten sposób 2 lutego 1918 r. w Stanach Zjednoczonych powstał Polski Biały Krzyż. Wówczas jego głównym celem miało być udzielanie pomocy żołnierzom polskim walczącym w trzech zaborczych armiach: rosyjskiej, niemieckiej i austriackiej. Przystąpiono do zbiórki środków finansowych wśród Polaków mieszkających w USA oraz do naboru ochotniczek. Początkowo wywodziły się one z chicagowskiego Związku Polek w Ameryce. Z czasem w działania te zaangażowały się inne polonijne organizacje kobiece.

Polski Biały Krzyż powstał 2 lutego 1918 r. w Stanach Zjednoczonych. Wówczas jego głównym celem miało być udzielanie pomocy żołnierzom polskim walczącym w trzech

zaborczych armiach: rosyjskiej, niemieckiej i austriackiej. Przystąpiono do zbiórki środków finansowych wśród Polaków mieszkających w USA oraz do naboru ochotniczek.

W tym pierwszym okresie ochotniczki PBK działały tylko w Stanach Zjednoczonych. Udzielały pomocy powracającym z frontu rannym i chorym żołnierzom wywodzącym się z Polonii amerykańskiej. Stopniowo działalność organizacji rozszerzała się i objęła żołnierzy służących w Błękitnej Armii gen. Józefa Hallera we Francji oraz polskich jeńców wojennych z armii niemieckiej i austro-węgierskiej. Ochotniczki opiekowały się rannymi w obozach i wspierały służby medyczne na polu walki. Gromadziły i rozdawały materiały opatrunkowe, ubrania, środki higieniczne, tytoń, bieliznę. Zajmowały się też rozdzielaniem listów oraz paczek przesyłanych z USA dla polskich żołnierzy.

Z inicjatywy PBK zaczęły powstawać Domy Żołnierza. Pierwszy otwarto we włoskiej miejscowości Chivasso, w obozie wojskowym Błękitnej Armii. Kolejne – już w niepodległej Polsce. Władze wojskowe chciały bowiem zapewnić żołnierzom powracającym z obozów jenieckich armii austro-węgierskiej odpowiednie miejsca, w których oczekiwaliby na sformowanie nowych oddziałów i mogliby pożytecznie spędzać czas wolny².

Paderewska wróciła do Polski w grudniu 1918 r. i została pierwszym prezesem PBK³.

Lekcja historii Polski prowadzona przez Polski Biały Krzyż. Na scianie obok portretu Józefa Piłsudskiego plakat promujący PBK.

Plakat Edmunda Bartłomiejczyka promujący Polski Biały Krzyż.

**Druk ze zbiorów Muzeum
Narodowego w Warszawie**

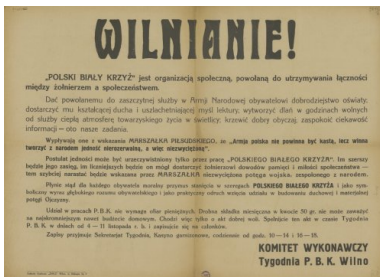
Wojna polsko-bolszewicka

Po wybuchu wojny z bolszewikami PBK zgromadził środki, dzięki którym zakupiono pociąg sanitarny. Przewożono nim rannych z frontu oraz dostarczano podstawowe środki higieny. Stowarzyszenie obsługiwało także pociąg dostawczy, który dowoził żołnierzom m.in. żywność, tytoń i papierosy⁴. Około pięciuset czołówek frontowych PBK dawało

„zmęczonym, a niekiedy i rannym żołnierzom kąpiel, pożywienie, rozrywkę i bibliotekę najcenniejszych tworów ducha polskiego”⁵.

Na Boże Narodzenie 1919 r. ponad 200 tys. żołnierzy otrzymało podarki, a z okazji świąt Wielkiej Nocy utworzono specjalne komitety zbierające upominki dla wojskowych. Zadaniem PBK było „podnoszenie na duchu” polskich żołnierzy, organizowano dla nich przedstawienia, koncerty oraz zbiórki książek i gazet⁶.

Polski Biały Krzyż otaczał opieką także żołnierzy, którzy przebyli kurację szpitalną, ale potrzebowali czasu, aby powrócić do swoich oddziałów. Organizowano im pobyty na wsi u rodzin chcących ich przyjąć na odpoczynek. W czerwcu 1919 r. w Płomieniach otwarto dom dla ozdrowieńców.

**Afisz z 1933 r. Druk ze zbiorów
Biblioteki Narodowej**

Polski Biały Krzyż zakładał gospody, w których żołnierze mogli kupić za przystępną cenę smaczny i zdrowy posiłek. Były one prowadzone przy oddziałach (podlegały wtedy władzom wojskowym), w garnizonach (zajmowały się także działalnością kulturalno-oświatową) i przy związkach taktycznych (gospody ruchome). W 1919 r. na prowincji funkcjonowało ok. 129 gospód żołnierskich, a w samej Warszawie – 16.

Jedną z ważniejszych form działalności PBK było otaczanie opieką rodzin żołnierzy. Organizowano żłobki i ochronki dla wdów wojennych. Wspierano rodziny, których główni żywiciele zostali dotknięci kalectwem. Zakładano Koła Opieki nad Rodzinami Żołnierzy – pierwsze powstało 6 kwietnia 1919 r. – rozdawano w nich produkty żywnościowe, udzielano wsparcia finansowego.

Można się było zastanawiać nad zasadnością istnienia dwóch pozornie podobnych organizacji: Towarzystwa Polskiego Czerwonego Krzyża i Polskiego Białego Krzyża. Ta druga przekonująco tłumaczyła jednak, dlaczego obie są potrzebne:

*„Jeżeli członkowie Polskiego Czerwonego Krzyża z dumą powiadają, iż w każdej chwili służą bliźniemu zarówno w czasie wojny, jak i spokoju, to znowu członkowie Polskiego Białego Krzyża mogą z nie mniejszą dumą rzec: «Jesteśmy pomostem łączącym wojsko ze społeczeństwem; budzimy miłość do żołnierza; szerzymy oświatę i kulturę, rozwijamy duchowe i umysłowe wartości żołnierza polskiego; wpajamy w społeczeństwo wiarę i pewność, że *ściska więź Narodu z Armią stwarza siłę moralną, której nic zachwiać nie zdoła*»”⁷.*

**Uczestnicy uroczystości otwarcia
świetlicy batalionu morskiego
urządzonej przez Polski Biały
Krzyż. Wśród siedzących widoczni**

m.in. ppłk Kurek (5 z lewej),
dyrektor Wilhelm Urbanicki (7 z
lewej), ks. dziekan Roszczynalski
(4 z prawej), kpt. Borysiewicz
(stoi w drugim rzędzie 1 z lewej),
porucznikowa Kasztelanowa,
Pankowa. Fot. NAC

Struktury i prawne zawiłości

Pierwsze krajowe zebranie PBK odbyło się w Warszawie 24 lutego 1919 r. Zatwierdzono na nim uchwałę, że będzie on koordynował działania wszystkich stowarzyszeń i organizacji, którym przyświecają podobne cele.

„Formuła Polskiego Białego Krzyża była następująca: «Jest to Liga, czyli związek związków jednoczących wszystkie instytucje i organizacje społeczne niosące pomoc polskim żołnierzom, wdowom i sierotom po nich»”⁸.

W 1919 r. w ramach PBK działało łącznie 113 organizacji, skupiających 12 460 członków.

W okresie międzywojennym PBK przechodził liczne zmiany statutowe, dostosowując swoją działalność do aktualnych potrzeb wojska⁹.

Prezydium Walnego Zjazdu
Delegatów i Kół Polskiego Białego
Krzyża w Kasynie Garnizonowym

w Warszawie, 2 grudnia 1938 r.

W środku przewodniczący Zjazdu prokurator Turski. Za członkami Prezydium plakat z hasłem wzywającym do wsparcia Polskiego Białego Krzyża. Fot. NAC

Plakat z hasłem wzywającym do wsparcia Polskiego Białego Krzyża z reprodukcją obrazu Wojciecha Kossaka. Druk ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie.

11 czerwca 1920 r. PBK przyjął nazwę Związek Stowarzyszeń Społecznych dla Żołnierza Polskiego i Ofiar Wojny „Polski Biały Krzyż”. W maju 1922 r. wyodrębnił się Główny Komitet Opieki nad Żołnierzem. Powołano komitety okręgowe w Warszawie, Wilnie, we Lwowie, w Krakowie i Lublinie. W 1924 r. zmieniono nazwę stowarzyszenia na Polski Biały Krzyż¹⁰.

Po wybuchu wojny z bolszewikami PBK zgromadził środki, dzięki którym zakupiono pociąg sanitarny. Przewożono nim rannych z frontu oraz dostarczano podstawowe środki higieny. Stowarzyszenie obsługiwało także pociąg dostawczy, który dowoził żołnierzom m.in. żywność, tytoń i papierosy.

W 1929 r. przyjęto nową pieczęć i nowe godło: białego orła w białej koronie na czerwonym tle, wpisanego w ośmiokąt. Na środku orła znajdował się biały równoramienny krzyż z czerwonymi krawędziami. Pod symbolem widniał napis: *Polski Biały Krzyż*¹¹. Warto wspomnieć, że również wcześniej stowarzyszenie posługiwało się godłem, jednak wizerunek orła był odmienny i napis występował na górze używanego symbolu¹².

Prócz władz centralnych istniały okręgi (przemianowane z oddziałów), którym z kolei podlegały koła. Taka struktura, wpisana do statutu w 1929 r., utrzymała się do wybuchu II wojny światowej. Władze centralne z siedzibą w Warszawie nadzorowały pracę okręgów, które zasięgiem terytorialnym odpowiadały wojskowym okręgom korpusu (siedziba okręgu PBK mieściła się zresztą w siedzibie Dowództwa Okręgu Korpusu). Koła

mogły powstawać w garnizonach wojskowych, a od 1936 r. także w miejscowościach, w których dany oddział wojskowy stacjonował. Od 1936 r. warunkiem istnienia koła PBK była przynależność do niego co najmniej dziesięciu osób.

Okładka publikacji z 1939 r. ze zbiorów Biblioteki Narodowej.

Statut z 1930 r. został przepisany z roku poprzedniego, ale do celów stowarzyszenia dodano pracę oświatowo-kulturalną wśród marynarzy. Do największych zmian w organizacji doszło w 1936 r. Rozporządzeniem Rady Ministrów z 17 stycznia 1936 r. Polski Biały Krzyż został uznany za stowarzyszenie wyższej użyteczności publicznej. Wówczas otrzymał

„wyłącznieść działania na obszarze całego Państwa w udzielaniu pomocy wojsku w prowadzeniu pracy kulturalno-oświatowej nad żołnierzem”¹³.

Od tego momentu działalność PBK miała być „ściśle” ustalana z Ministerstwem Spraw Wojskowych. Uległa zmianie także kwestia członkostwa, ponieważ do stowarzyszenia została dopuszczona młodzież szkolna. Nie brała ona jednak udziału w głosowaniu uchwał i nie korzystała z uprawnień wyborczych.

W latach 1927–1928 praca stowarzyszenia była prowadzona w siedmiu dowództwach Okręgu Korpusu: w Warszawie, Lublinie, Grodnie, Krakowie, we Lwowie, w Toruniu i Brześciu nad Bugiem. Funkcjonowały 43 koła w 37 garnizonach. Stowarzyszenie miało 5094 członków. W kolejnych latach liczba placówek PBK rosła. W latach 1932–1933 w 15 okręgach działało 150 kół, a w okresie 1936–1937 w tyluż okręgach było zrzeszonych ponad 27 tys. członków.

Walka o kulturę i naukę

Działalność PBK obejmowała głównie trzy obszary: nauczanie, pracę świetlicową i akcję biblioteczną.

Władze wojskowe chciały dokształcać żołnierzy, gdyż, jak pisano:

„wojsko nasze jest szkołą wychowującą szerokie masy młodzieży i obywatelskie”¹⁴.

Dlatego starano się organizować dużo szkoleń, kursów i pogadanek w celu uświadamiania i wychowania żołnierzy. Szczególny nacisk kładziono na walkę z analfabetyzmem¹⁵, ponieważ

„żołnierz o niskim stopniu kultury nie tylko, że nie może wyszkolić się na dobrego żołnierza, lecz też nie mógłby pełnić swych obowiązków obywatelskich świadomie w imię dobra i ochrony kraju”¹⁶.

Każdy żołnierz nieumiejący czytać miał obowiązek uczenia się w żołnierskich szkołach początkowych.

Kurs oświatowy Polskiego Białego Krzyża. Grupa uczestniczek kursu i oficerowie przed Bramą Straceń Cytadeli Warszawskiej, 1936 r.

Polski Biały Krzyż w zależności od okręgu i stopnia współpracy z wojskiem prowadził nauczanie systematyczne

bądź doraźne. To pierwsze miało za zadanie uzupełnić elementarną wiedzę szkolną z zakresu mniej więcej czterech klas szkoły powszechnej, a ponadto obejmowało kursy doszkalające z zakresu siedmiu klas szkoły powszechnej (kursy maturalne, społeczno-zawodowe itp.). Celem tego drugiego było przedstawienie polskim żołnierzom ogólnej wiedzy na temat Polski i świata. Aby to osiągnąć, organizowano odczyty, pogadanki, wystawy i wycieczki.

Działalność edukacyjna PBK była skierowana przede wszystkim do szeregowców. Jednak uruchamiano także

„kursy maturalne, w celu pogłębienia wiedzy ogólnej i światopoglądu oraz umożliwienia awansu”¹⁷

dla zawodowych podoficerów. Często prowadzono również kursy rolnicze, ogrodnicze, pszczelarskie.

W 1929 r. PBK został członkiem Komitetu Społecznego Przystosowania Kobiet do Obrony Kraju. Rozpoczęto wtedy akcję szkolenia oświatowego instruktorek. Opracowany program zawierał trzydzieści godzin szkolenia zatwierdzonego przez Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego.

Od 1936 r. pręźnie zakładano Koła Polskiego Białego Krzyża w szkołach wszystkich typów. Miało to spopularyzować organizację wśród młodzieży szkolnej¹⁸. Zakładano, że w przyszłości tylko rekruci z ukończoną szkołą powszechną będą przyjmowani do wojska. W tym czasie PBK miał skoncentrować swą działalność w świetlicach żołnierskich, w których wojskowi spędzali godziny pozasłużbowe. Dążono do tego, aby każde koło wzięło pod swoją opiekę lub zorganizowało chociaż jedną świetlicę w pułku.

**Odczyt w więzieniu Wojskowym
Więzieniu Śledczym w Krakowie,
zorganizowany przez Oddział
Polskiego Białego Krzyża w
Krakowie. Fot. NAC**

Organizacja takiej świetlicy rozpoczynała się od jej urządzenia i wyposażenia, np. w gramofon, radio, gry towarzyskie, książki. Polski Biały Krzyż miał prowadzić świetlicę w taki sposób, aby

„żołnierz zaraz po przyjsciu do armii znalazł ciepło rodzinne, estetyczne otoczenie, opiekę, wytchnienie po ciężkiej pracy”¹⁹.

Inicjowano akcje oświatowo-kulturalne poprzez inscenizacje, teatr, głośne czytanie itp. Celem takich działań miało być nauczenie żołnierzy zasad kultury, które mieli oni następnie przekazywać innym po powrocie w swoje rodzinne strony.

Oprócz organizacji świetlic, prowadzono także na dużą skalę – poprzez liczne ulotki i broszurki – tzw. akcję biblioteczną. Starano się, aby żołnierze mieli ogólnodostępne biblioteczki, z których mogliby korzystać. Mieściły się one zazwyczaj w świetlicach batalionowych lub pułkowych.

Wzorowa propaganda

Działalność PBK promowano podczas Tygodni Polskiego Białego Krzyża, wzorowanych na Tygodniach Czerwonego Krzyża. Organizowano je w celu popularyzacji idei i założeń PBK, a także uzyskania wsparcia finansowego. Akcję tę prowadzono w szkołach, ośrodkach powiatowych i gminnych oraz punktach oświatowych.

Tydzień Polskiego Białego Krzyża
w Warszawie, 15 maja 1938 r.

Fot. NAC

**Cegielka Polskiego Białego
Krzyża z lat 30. XX w. ze zbiorów
Biblioteki Narodowej**

Promocja PBK przybierała różne formy. Od bardzo prostych – rozdawano ulotki, broszury, wieszano plakaty – do wymagających większej pracy, jak organizowanie uroczystych wieczorów poświęconych pamięci sławnych Polaków, zabaw tanecznych, bali, zbiórek ulicznych czy przedstawień. Urządzano też pokazowe mecze sportowe, konkursy hippiczne i turnieje brydżowe.

Tygodnie PBK wykorzystywano, aby zapoznać społeczeństwo ze swoimi dokonaniem. Działania te były skuteczne, ponieważ zawsze po zakończonej tygodniowej kweście finanse stowarzyszenia ulegały znaczącej poprawie i pojawiali się nowi członkowie.

W przededniu II wojny światowej

Tuż przed wybuchem II wojny światowej władze stowarzyszenia zdążyły wydać komunikat dotyczący organizacji PBK w powiatach. Miały powstawać w nich Koła Przyjaciół Oddziałów Obrony Kraju oraz Koła Przyjaciół Obrony Narodowej. Pierwsze z nich miały wiązać szerokie masy społeczne z armią poprzez zapoznanie ich z historią wojskowości. Organizowano więc pogadanki, odczyty i wykłady dotyczące historii poszczególnych oddziałów wojskowych i historii oręża polskiego. Z kolei Koła Przyjaciół Obrony Narodowej miały tworzyć świetlice żołnierskie w miejscach stacjonowania poszczególnych jednostek. W przypadku wybuchu wojny jako cel główny stowarzyszenie wysuwało opiekę – także materialną – nad żołnierzami i ich rodzinami. Po klęsce wojny obronnej 1939 r. członkowie PBK angażowali się w tajne nauczanie.

Po II wojnie światowej władze komunistyczne nie wyraziły zgody na reaktywowanie Polskiego Białego Krzyża i został on rozwiązany rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 28 listopada 1946 r.

Tekst pochodzi z numeru 11/2020 „Biuletynu IPN”

---

¹ *Polski Biały Krzyż. Sprawozdanie 1918–1933*, Warszawa 1933, s. 6.

² Zob. *Dom Żołnierza Polskiego*, „Żołnierz Polski we Włoszech” 1919, nr 1, s. 6.

³ Jednocześnie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, z inicjatywy Stowarzyszenia Samarytanin Polski, 18 stycznia 1919 r. zwołano naradę wszystkich istniejących na ziemiach polskich organizacji, które zajmowały się pomocą humanitarną i działały zgodnie z ideałami Międzynarodowego Czerwonego Krzyża. Pod przewodnictwem Heleny Paderewskiej organizacje te utworzyły Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża. Opracowano następnie jego statut, który został zatwierdzony przez rząd RP 27 kwietnia 1919 r. Prezesem został Paweł Sapieha, a po jego rezygnacji – Paderewska.

⁴ A. Niewęgłowska, *Polski Biały Krzyż a wojsko w latach 1919–1939*, Toruń 2005, s. 32.

⁵ *Polski Biały Krzyż. Sprawozdanie 1918–1933...*, s. 6.

⁶ *Poznajmy Polski Biały Krzyż. Polski Biały Krzyż niesie oświatę żołnierzowi*, Wilno 1938, s. 8.

⁷ *Ibidem*, s. 7.

⁸ S.J. Dąbrowski, *Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza Polskiego i Biały Krzyż*, <http://www.mazowszelok.pl/ciekawostki/90-historia-/karty-historii/752-towarzystwo-przyjacio-onierzapolskiego-i-polski-biay-krzy> [dostęp: 5 X 2020 r.].

⁹ Zob. *Statut Stowarzyszenia Polski Biały Krzyż w Warszawie*, Warszawa 1924; *Statut Stowarzyszenia Polski Biały Krzyż w Warszawie*, Warszawa 1929; *Statut Stowarzyszenia Polski Biały Krzyż w Warszawie*, Warszawa 1930; *Statut Polskiego Białego Krzyża (PBK). Stowarzyszenia Wyższej Użyteczności pod Protektoratem Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych Gen. Dywizji Edwarda Rydz-Śmigłego*, Warszawa 1936.

¹⁰ Zob. *Statut Stowarzyszenia...*, Warszawa 1924.

¹¹ *Statut Stowarzyszenia...*, Warszawa 1929, s. 3.

¹² Zob. *Statut Stowarzyszenia...*, Warszawa 1924.

¹³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 I 1936 r., DzU z 1936 r., nr 77, poz. 80.

¹⁴ *Polski Biały Krzyż (działalność)*, Lwów 1930, s. 3.

¹⁵ *Co robi Polski Biały Krzyż?*, „Gazeta Lwowska”, 20 XI 1936 r., s. 2.

¹⁶ *Polski Biały Krzyż (działalność)...*, s. 4.

¹⁷ *Ibidem*, s. 5.

¹⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 17 I 1936 r., DzU z 1936 r., nr 77, poz. 80.

¹⁹ Co robi Polski Biały Krzyż..., s. 2.

COFNIJ SIĘ